

A MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLY 1800 KÖRÜL.

(A régi Budapest erkölcs-történetéből.)

A XVIII. SZÁZAD első felében Pesten és Budán éles volt az ellentét a polgárság és a nemesség között. Buda és Pest lakossága német és rác volt.¹ A magyarok kisebbségben voltak, pedig szívesen telepedtek volna meg a nagy jövőjű városokban. 1741-ben pl. Pest megye követi utasításba² adta a következőket:

„Buda az ország fővárosa és Pest is az országban fekszik — lakosai közül is a magyar csaknem ugyanannyi számú, mint a külföldi — s mégis a hatósági tisztviselők választásában a magyarok iránt nagy méltatlanság követtetik el, sőt a polgárok közé vagy a céhekbe is oly bajos, kivált Budán, bejutniok, hogy a magyar úgyszólván saját hazájában számúzott. Ezen botrányt szüntesse meg törvény által az országgyűlés . . .“

„Onnan is nyilván kitetszik a két városnak a magyar nemzet iránti gyűlölete, hogy a megyei földesurak közül, kik a megyei gyűlésekre ott gyakran megjelennek, többen akartak házat szerezni maguknak, de minden módot kigondolnak, hogy őket a vételben gátolják. Kiknek házuk van, sokféle háborgatásnak és alkalmatlanságnak vannak kitéve.“

E magatartás oka az volt, hogy a városi polgárság féltette jogait s a maga szemétdombján elfoglalt hatalmi állását. Maga is szeretett volna harciasan fellépni a nemességgel szemben, de éhez túlságosan kényelmes volt. Félt a harctól. Gyengének érezte magát, mert nem tudta, milyen erős. Kivülről jött részére a nem várt segítség.

A XVIII. század tele volt nivelláló eszmékkel, amelyek a francia forradalomban érték meg diadalukat. Ezek az eszmék nem máról-holnapra születtek meg s nem a franciák sajátjai voltak.

Közkézen forgott ekkor már egy 1784-ben Pesten megjelent könyvecske „A közönséges nemességről“, amely német nyelvből fordított munka volt, amelynek magyarosítása azonban ugyancsak belevágott a nemesség beteg testrészeibe.

A könyvecske kérdés és felelet alakjában ismerteti a nemesség hibáit. Arra a kérdésre pl., hogy „mit hiszen a közönséges nemesség“, a többek közt így felel: „Hogy az díszes dolog volna, ha valami leányzó az ő erkölcsét kótya-vetyére tenné.“ „Hiszik, hogy az ő ereikben más vér folyik, mintsem a közönséges emberekében.“ Amihez a szerző hozzáteszi: „És ugyancsak

¹ 1695-ben a budai német polgárság még teljesen magáénak tekintette a várost és kétségbeesetten folyamodott a kamarához védelemért a betelepülő magyarok, rácok és törökök ellen. Takáts A régi Magyarország jövedve, 277. lap.

² Közli Salamon Ferenc Kisebbségi Történelmi Dolgozataiban. Új kiadás, 45. 1.

ebben sem hibáznak, mivel többnyire egészségtelenebb az ő vérük, mintsem más embereké.“ Arra a kérdésre, hogy mit szeret a közönséges nemesség, a felelet a következő: „Mindent, ami külső országból jön, még az idegen nyavalyákat is inkább kedveli, mint az otthoniakat. Inkább szereti a paripáját, mint a szolgáját. Szereti azon kölcsönzőket, kik a kölcsönadott pénzt nem sűrgetik. Szeretik az étszakát, mert cselekedeteiket senki sem veszi észre.“ Így jutnak el a feleletek a 12. pontig, amely így szól: „Szeretik — nem, épen nem szeretnek bizonyos leányzót, aki semmi szemtelenségnek sem tartja pórén és mezételenül mutogatni magát; neve ennek a leányzónak: igazság.“

Martinovics és társainak hatását felesleges volna ismertetnem. Maradandó volt a hatás az irodalomban. íróink és költőink, még ha a nemesi osztályból kerültek is ki, tipikus képviselői voltak a keletkező új osztálynak. Az a hang, amelyet Petőfi Sándor oly klasszikusan szólaltatott meg őseinknek fogason függő rozsdásodó véres kardjáról, megcsendül a XIX. század elején is. Beretzky Mártonnak, egy sajátidejében népszerű poétának 1811. június 8-án kelt versében, amely „A nemesség újdontúj címeréről“ szól,³ olvassuk a következőket:

Földiek lehettek nemesek zörgő tők-
Fövel is, ha egyszer van kutyabőrötök,
Lehettek, ha függnék kunyhótokban ősi
Atyátoknak rozsdás fegyveri s köntösi.
Mind nemes az, aki megmohosult neve
Elében egy fakó görtsös N-et teve.
Mért nincs már felsütve gyáva tekintetű
Homlokotokra is ez a hitvány betű.
Ah! nevetséges név! Nemesek! Nemesek!
Minden betsületet rólatok lenyesek.

Így tovább, még sokkal erélyesebb hangon, amelyben mindenestre sok volt a túlzás.

„Középosztály egyáltalában nincs Magyarországon“, írta Moltke Helmut gróf, amikor 1835-ben Magyarországon utazott. Ám ebben nem volt igaza, ő csak az ország törvényes berendezkedését nézte, amely, mint elkülönített kasztokat ismerte a főnemességet, nemességet, városi polgárságot és jobbágy-ságot. Az olyan utazók azonban, mint pl. Hofmannsegg gróf, akik elvegyültek a pesti és budai társaságban s akik részleteiben is ismerték az itteni életet, már a XVIII. század végén is már megemlíti a középosztályt, bár az első nemességet (az arisztokráciát) és a második nemességet (a köznemességet) külön társaságban találta.

A középosztály összeverődése minden esetre útban volt. A nemesség nem várta meg az alsó osztályok támadását, hanem maga kezdte meg azt a munkáját, amelyet az 1825. évi országgyűléstől szokás datálni, hogy saját kiváltságait megszüntesse. Bármily sok támadás érte is, a középosztály megalkotásában az övé az oroszlanrész.

A törvényhozáson kívül megmozdult a társadalom. A demokratikus irányba hajló nemesség annyira-amennyire egyenrangúnak fogadta el a szel-

³ Kéziratban nálam. Beretzky olyan rimelő volt, mint Mátyásy József, Kovács József és társaik.

lemi foglalkozást üzőket, a „latájnereket“, ami ismét kapcsolatot teremtett az iparos és kereskedőosztály intelligenseivel, gazdagabbjaival.

Széchenyi István, majd Kossuth Lajos felléptével méginkább testet öltött ez a középosztály, amely szemmel láthatólag meg volt különböztethető a kispolgári osztálytól. E két osztálynak természetesen nem volt oly külső ismerető jele, mint a nemességnek a diploma. Egy városi „írnokot“ — ma jegyzőnek, fogalmazónak, titkárnak, tanácsnoknak mondanók — vagy egy jómódú kereskedőt pl. mindkét osztályba be lehetett volna sorozni. Nagyban és egészben azonban érezhető volt a két kategória közötti különbség. A középosztályt alkották azok a nemesek, akik nem akartak az arisztokráciához dörgölődz-Jcödni, viszont szellemi igényeiket a csupán nyakas saját fajtájukkal való érintkezés nem elégítette ki. Szívesen vegyültek el tehát orvosok, ügyvédek, világlátott kereskedők társaságába. Viszont ezek a most említett kategóriák, a tulajdonképeni magvai a középosztálynak, a demokrácia felé hajló időben sem vetették meg a külsőségeket. Jómódú kereskedők és iparosok ambicionálták, hogy nemesi diplomához jussanak, mint pl. a nyomdász kiadó Trattner és Landerer.

E középosztálynak rendkívül kedvezett Buda és Pest fellendülése. A kereskedők és iparosok életrealóbbjai nagy hasznát látták e fellendülésnek, amely viszont kétségbeejtette a céhrendszerbe kapaszkodó kispolgárságot.

A történelmi események azonban megnyugtatták. A város nagymérvű fejlődését főképen idegenforgalmának köszönhette. A kispolgárság maga előtt látta a jólét útját, a gazdag polgárságnak pedig nem volt oka félnie a nemességtől, sőt szívesen látta a demokratizáló nemesség közeledését, amely hízelgett neki.

„A pesti polgár — írja Garai János⁴ — túlesett azon előítéleten, hogy csak iskolavégzés által szerezhetni magának tekintetet és rangot, mert látja, hogy Pesten pénze után nagyságoltatik az ember s ami ennél is több, hogy a legszebb s legpompásabb házakat a polgárság építi s azért nem esik kétségbe, mint a kisvárosi mamák, ha fia nem akar prókátor, orvos vagy pap lenni. De azon, úgy látszik, még sem emelkedett túl, hogy csiklandósabban esik az ember fülének, ha leányát fiskálisnének vagy doktornénak nevezik, mint szabó- vagy lakatosnének s leányát szívesen s rendszerint prókátor vagy orvos s kereskedőnek adja, még akkor is, midőn, kivált a két elsőnél, kevesebb anyagi kilátás van, mert hiszen anyaggal majd ellátja őket ő s önelégülten kavarva tömött zsebében, mosolyogva gondolja: csak titulus legyen, majd adok én hozzá „vitulust.“

Egységes középosztályról ma sem beszélhetünk, természetesen akkoriban sem volt ilyen. Az alkotó elemek mindegyike bizonyos fokig megtartotta önállóságát, de végeredményben szívesen látták egymást.

Milyen volt a városi élet?

A XIX. század első felében a nem nagy igényű középosztályú ember részére kellemes tartózkodási hely volt Budapest. Volt szellemi szórakozás.

⁴ Tollrajzok, Pest, 1844. II. 132. lap.

Nem kellett törni az embernek a fejét, megvolt a színház, a hangverseny, ahová-aki csak tehette, elment. Sportolni a maguk módja szerint sportoltak. Lövölde volt 1732 óta. A határban vadásztak.⁵ Sokat turistáskodtak a környéken, ahová persze gyalog kellett menniök, ha ugyan a jobbmódú, ameddig kocsit volt, nem ment kocsin. A Gellérthegy, Svábhegy, Jánoshegy, Zugliget, Mária Remete kedvenc kiránduló helyek voltak. A Duna-uszodák közönsége és jókedve egészen más volt, mint manapság; nagy úszásokat rendeztek, a negyvenes években még csónakda is alakult.

Maga a város, eltekintve a portól, amely ellen mindenki nagyon panaszkodott,⁶ kellemes tartózkodást nyújtott. „A lakosság — tudósít bennünket az élesszemű Pichler Karolina 1827-ben — jókedvű és megelégedett, akárcsak: Bécsben.“ A Nagyhíd-utcában — a mai Deák Ferenc-utcában — zajlott le a legnagyobb forgalom; itt és a Váczi-utcában voltak a legszebb boltok. Itt volt a korzó is, de sétahelyül szolgált a negyvenes években a Hatvani- és Széputca is.⁷

„Különösen élvezetes látvány — írja Chrismar, a festő⁸ — résztvenni, déli órákban, jó időben a Váczi-utcai sétán, ahol mozgásban van mindaz, ami Fost eleganciájához tartozik. Itt sétálnak az elegáns kirakatok mentében, kedvesen kicicomázzva az ország szépei, hogy megtekintsék a luxus- és divaticikkeket. Fiatal és öreg emberek csoportja veszi körül a nővilágot, miközben dúsgazdag mágnások pompás fogatukon vegyülnek e csoportok közé. Ha még: hozzájuk vesszük a görögöket és rácokat, akik rendszerint a kávéházak előtt álldogálnak, kész a legérdekesebb kép. Az üzletek izléses kirakatai az utca kétoldalán ragyogó keretet szolgáltatnak. Este az előkelő világ a színházban gyűlik össze.“

Aki nem ment a színházba, a hajóhídra ment sétálni. Megvolt némi nyoma a mai korzónak is, amennyiben a Kemnitzer kávéháztól a Lloyd épületéig egy akácsort ültettek; ez volt a dunaparti sétány. A jómódúak hétköznapi is kikocsikáztak⁹ a Városliget és Orczy-kert felé, meg a Vác felé vezető útra, ha kissé poros volt is ez a mulatság.¹⁰

És este, akinek megmozdult a szíve, felfohászkozott az éghez, Mátyásy (1798) szavaival:

Ragyogj szelíd Vénusz barátságos tűzzel
Felettem és minden mord csillagot üzz el!

De nem időzöm a városi élet ki nem meríthető leírásánál. Ha a régi Budapest középosztályát meg akarjuk ismerni, meg kell ismerkednünk az ide-

⁵ Ennek szabályozását 1733-ból I. Kolosvári és Óvári IV. 2. 700. 1. — Az arisztokrácia és jobb módú nemesek nagyszabású vadászatairól sokat lehet olvasni Podmaniczky Frigyes báró Naplótöredékeiből.

⁶ A por egyik legnagyobb nyomorúsága Pestnek, írja John Paget (I. 144.) 1835-ben. Behatol minden szobába, elrontja a bútorokat és csaknem megvakítja a lakásokat; rosszabb, mint a londoni köd. Egy porvihar valami rettenetes itten. (1831-ben már öntözték az utcákat, de sejtethetőleg nem eléggé.)

⁷ Podmaniczky, Naplótöredékek I. 254. 1.

⁸ Skizzen einer Reise durch Ungarn in die Türkéi von F. S. Chrismar, Pesth, bei Georg Kilián, jun. 1834. 31. lap.

⁹ Miss Pardoe szerint (II. 317.) a bérkocsik nagyon szépek és tiszták, a lovak jók és Angliai egy évszázaddal van hátrább a magyaroknál.

¹⁰ S. v. Ludwigh: Reise in Ungarn im Jahre 1831, Pesth, 1831. 38. 1.

szivárgó vidéki nemességgel. Ezenközben főfigyelmünk tárgya kell, hogy legyen a nőkérdés, minden erkölcsrajz magva.

*

*

*

Glatz Antal Freymühtige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland,-Teutschland, 1799-ben megjelent művében (50. 1.) a következőképpen nyilatkozik a magyarságról:

„Fölöttébb tetszett nekem a fajmagyarnál a férfi és a nő viszonya; úgy tűnt nekem, hogy ez a lehető legtermészetesebb. A férfi a család feje, ő az első a házban és rangját méltósággal és szigorral őrzi meg. Megbecsülik és ezt külsőleg is mutatják ... Az asszony nem ágyas ugyan, de nem is uralodik férjén és így nem forgatja fel a természetes viszonyt. Akarata alája van rendelve férje akaratanak s így ő annak él, nem a világnak és nem avatkozik olyan ügyekbe, amelyek nem tartoznak tevékenységéhez. E szép vonást megtaláltam a legtöbb magyar nőnél. Férjük rendszerint tegezi őket, ők azonban nem tegezik a férjüket. Eleintén ez feltűnt nekem s már-már azt gondoltam, hogy a férfiek zsarnoki mód bánnak feleségükkel. De ezt tapasztalásom nem erősítette meg, sőt inkább mindenütt benső szerelmet és tiszteletet találtam a férj iránt a feleség részéről, nagylelkűséget és kedvességet az asszony iránt a férj részéről.“

A férfigyermek nevelése nem nagyon érdekel bennünket. Akkor sem törődtek vele sokat, de nem is kellett, mert a magyar fiú általában jóhajlandóságú volt. Ha nem is volt az, ráncbaszedték a derék piarista atyák. Hogy aztán jurátus korában hogyan viselkedett, arról sokat lehetne beszélni. Végül azonban törekvő jó hazafi vált belőle.

Nézzük a nőket.

Hofmannsegg gróf,¹¹ aki 1793-ban beutazta Magyarországot, így nyilatkozik a budai és pesti nőkről:

„Általában véve a nők műveltek és igen kellemesen öltözködnek. A nemesség soraiban sokkal több szép és csinos nőt lehet látni, mint nálunk; az arcok markánsabbak, több a barna, mint a szőke. A középosztályban azt a mértéket lehet alkalmazni, mint nálunk, de a közönséges nép nálunk sokkal szebb és tisztább. Méltatlan dolog volna, ha itt erkölcsi képzettséget kívánnánk meg, amikor e részben még Bécs is nagyon hátra van, sőt ez még Prágában, a mi szomszédságunkban is, csak most kezd kibontakozni. Gondolkodás nélkül mondhatom, hogy a mi polgárleánykáink műveltebbek,¹² mint az itteni dámák legnagyobb része, amiért is itt a közönséges beszélgetés tónusa meg-

Reise des Grafen von Hofmannsegg, Görlitz, 1800, 110. lap.

Az első hang, amely a nőnevelés fontosságát hangsúlyozza nálunk és ezt leány-akadémiák elállításával véli elérni, egy Pesten 1817-ben Leyrer Józsefnél megjelent kis főzet; címe: Bestimmung und Würde des schönen Geschlechts. Zur Beherzigung für die Schönen, ja selbst für die Gesetzgebung. Von J. G. P. f. sz. Egyébként az Angol Kisasszonyok már 1770-ben jöttek Budára, majd 1786-ban Pestre. 1821-ben nyílt meg az evangélikus-református leányiskola 21 (!) növendékkel. Magán leánynevelő intézete volt kb. 1816 óta Weningernének; ezt 1841-ben Mayerfyné Weninger Ludmilla vette át, L. Pesti Hírlap, 1841. 45. sz. — Budán Csapliczky Lillának volt hasonló intézete. L. Mikszáth: Jókai Mór élete, 204. 1. — A zsidóság számára Eibenschütz S. tartott fenn nőnevelő intézetet L.: Der Spiegel, 1839. 510. lap.

lehetősen szárnalmas. A férfiaknál sincs nagyobbbrészt másként és különösen a fiatal emberek nagyon léhák. Ám ezek az asszony személyeknek csak második vagy még mélyebbi osztályánál találnak tetszést. Mert mint egy fölöttébb különös tüneményt kell megemlítenem, hogy majdnem valamennyi nő, de különösen az előkelők legcsinosabbjai és legfiatalabbjai maguk között egy kotériában egyesültek, amelyben csak kifogástalan erkölcsöt túrnak meg és amelyben illendőségre,¹³ szorgalomra és jámborságra törekszenek. Többnyire Pesten jönnek össze, dolgoznak, beszélgetnek, ezenközben csak néhány szolid férfit látnak, mert a fiatal urak már tudják, hogy ezeknél a nőknél kevés lenne a szerencsájük. Íme valami jó a nagyvilágban; úgylis ritkán akad az ember ilyesmire.“ ;

Hofmannsegg gróf általánosságban beszél. Nézzünk egy elevenebb példát. Déryné emlékirataiban (I. 120. lap) pompás képét rajzolja meg egy pesti úrileánynak az 1810-es évekből Fáy András húga személyében. „Fáy Zsuzska szépségével elbájolta fél Pest ifjúságát. Nemeskeblű, jószívű leány, de tömérédek udvarlója lévén, szörnyű kokett, úgy hogy ki csak a körében forgott, azt örülésig el tudta kábítani. Ezen ifjak közül volt sok gazdag kérője, de ő nyíltan megmondotta, hogy ő egy fiatalhoz nem megyén férjhez, mert neki a Dárius kincse sem volna elég. Ő egy roppant nagy birtokú, öreg úrhoz megyén nőül, ki sohase sokaljá, bármennyit költsön is. De roppant nagy pompát is űzött; kevés viselő öltönyt lehetett rajta látni. Kék atlasz, uszályos ruha, fehér rózsákkal díszítve, ékszerekkel, nyaka, homloka tele rakva, ujjai ragyogtak a sok köves és brillant gyűrűktől. De a divánra nem ült, hanem fölvetette magát a vetett ágyra a szép ruhájával és ott szeretett ülni (azt én nem szerettem) és talán ahány szép szín van, mindenikből volt neki nehéz selyemruhája . . . De minthogy Zsuzsának szokása volt mindig az ágyon ülni, nekem is oda kellett ülnöm vele, csakhogy össze-vissza csókolhasson, nyaggathasson s ott danolnom . . . Mindig játszottak velem, mint a kis macskával, össze-vissza hőmpölygettek az ágyon. Már most lehet képzelni, hogyan nézett ki a szép, fehér könnyű ruhám.“

Minthogy a középosztály a vidékről rekrutálódott, nem lesz érdektelen ott is szétnéznünk. Az a vigasztalan kép, amelyet Grünwald Béla rajzol a köznemesség életéről Régi Magyarországon, amelyet 1825-tel zár le, nem egészen találó, ő Kazinczy után indul, aki hogy megjavítsa, korholja nemzedékét, és szemére veti a gyakori eszem-izomokat, a kártyázást, az irodalom- és művészetpártolás hiányát.¹⁴ Találunk azonban vigasztaló tudósításokat is. Pichler Karolina, a kiváló német íróő,¹⁵ aki 1815-ben hosszú időt töltött Zay-Ugrócson Zay gróféknál és a köznemességgel is megismerkedett, magasztaló szavakkal emlékezik meg a magyar nemesség

¹³ Ami az illemtudást illeti, arról John Paget 1835-ből azt írja (I. 19.), hogy a főúri házak egynémelyikében teljesen európai szokások uralkodnak, ellenben a jómódú köznemességnél és polgárságnál is helyel-közzel még igen hiányos az illemtudás. Pozsonyban pl. társaságban megtörtént, hogy egy fiatalember jókora hajkefét vett elő a zsebéből és a hölgyek jelenlétében a szalonban fészülködött meg. Ebédközben valaki a körmét vágta a késsel, amíg vizavija zavartalanul piszkálta a fogát az ezüst véllával.

¹⁴ III. kiadás, Budapest, 1910, 104—106. l.

¹⁵ Denkwürdigkeiten, München, 1914, I. 78—79. lap.

életéről, amely igénytelen, de kényelmes. A szomszédság művelt és tehetséges embereket hoz össze. Gyakori a zenei szórakozás. A szerény udvarházakban rendszerint jelentékeny könyvtár van, itt-ott természetrajzi gyűjtemény. Régi ezüstnemű egészíti ki az ízléses berendezést. Mindez még télen is különös bájt kölcsönöz a vidéki életnek, amely felette áll Ausztriának és Csehországnak.

De térjünk vissza Restre, most már az 1840-es évekre, újból a nőkérdésre.

Hugó Albert,¹⁶ egy brünni-származású magyarországi író, a fiatal lányok nevelése iránt is érdeklődött. A leánykák csak u. n. tanulságos könyveket kapnak a kezükbe, amelyek semmi nyomot nem hagynak lelkükben. Olvasgatják a világtörténelmet, útleírásokat, a XVIII. század és XIX. század francia és német íróit, de természetesen csak a legszigorúbban kiválogatott köteteket. A legnagyobb gond van arra, hogy ne kapjanak kezükbe valamely erkölcs-telen könyvet. Evvel szemben társalgás közben szóba kerül a nagyvilágban előforduló mindenféle szerelmeskedés, amelyet bármilyen virágnyelveken legyen is elmondva, a leánykák mégis csak megértnek. Így aztán az élőpéldákon inkább elromlik a fiatal lélek, mint akár Cock Pál regényein.

A lányokra *gouvernante*-ok vigyáznak, állandóan kifogásolják tartásukat és járásukat, megfigyelik minden pillantásukat. Kétféle ilyen *garde de dame* van, vagy borzasztóan erkölcsös, de egyszersmind korlátolt, vagy pedig hiú, piperészkedő, szeszélyes és kokett. Az elsőt kijátssza a tanítvány, a másodikat kineveti. Az anyát azonban nem pótolja egyik sem.

Ezenközben a leányka felnő, a tanuló órák mind ritkábbak, az olvasmányok mind romantikusabbak lesznek, a kisasszony mind gyakrabban jelenik meg a szalonokban és a színházban. Végre elérkezik a nagy esemény: bevezetik őt a világba. A fiatal lány azt képzei, hogy megnyílt előtte a világ: bálók, séták, ünnepek, élvezetek borítják el nagy bőségben. Azt hiszi, hogy ez mindig így marad. A jövőbe azonban nem láthat, mert ismét csak fiatal lányokat és fiatal embereket lát. Az asszonyok nem törődnek vele, a Bayard-ok szintén nem, legfeljebb, ha nagyon szép, mondanak néhány bókot neki.

Társalgásuk nem a legmulatságosabb. A legújabb regényekről beszélnek, a mamának s a mama barátnőjének pletykáit mondják eh, beszélnek közönséges szalon-eseményekről, végül szerelemről s a legtöbbször az a rossz szokása, hogy az urakat saját szív-ügyeivel akarja mulattatni. Rendesen szentimentálisak, megértő szívet keresnek, bár csak jó *parthie*-ről hallanak. Az érzelgősség azonban végetér és a leány azt a mondatot, hogy „egy kunyhó és az ő szíve“ felcseréli avval, hogy „egy cylinder és az ő háza“. Hozzá Iis megy az első kérőhöz, akinek megfelelő rangja és vagyona van.

A fiatal asszony mit sem tud a világról, vagy épenséggel hamis fogalmak vannak. Egyszerre csak egy olyan ember oldalán találja magát, akinek jelleme nincs harmóniában az övével, aki zavartalanul szabadjára engedi szenvedélyeit, durvaságát. Így aztán megtörténik, hogy egy hölgy az emberben az első pillanatra nagy szenvedélyt kelt fel, amely a megismerkedésnél csalódásba fullad . . .

¹⁶ Neue Croquis aus Ungarn, Leipzig, 1844, I. 116.

Általában a férjhezmenés nem volt könnyű dolog.¹⁷

Horvát István Mindennapijában¹⁸ (az 1805. évből III. 55. lap) közli; „A nagy leányoknak buzgó imádságát“, egy kibővített *Miatyánkot*, amelynek minden mondatához a férjhezmenésre vonatkozó fohász fűződik. íme egy részlet: „Még a legényeknek is *bocsásd meg vétkeket*, ha ők megcsókolnak minket. Hallgasd meg szent kérésünket. Akik bennünket nem szeretnek igaz szívvel, nem ölelnek, tartjuk *ellenünk vétetteknek*. De gerjeszd fel ezeket is, hogy szeressenek bennünket. Betegségtől, gonosz helytől őrizz, meg minket *és ne vígy a késértésbe* stb.“

Azok a mahinációk, amelyeket lányos mamáknak manap el kell követniök, az időben ép úgy megvoltak. A lánykáknak szomorúan kellett nézniök, mint szaladtak az ifjak inkább az asszonyok után, sem hogy belőlük választottak volna ki egyet.

„Szegény kis lányok, — írja Nagy Ignác (III. 217.) — ne szomorkodjatok emiatt, mert hiában a mai romlott világban az ifjak inkább szeretnek így udvarolgatni, mint nőt venni, miután mindinkább terjed azon szomorú; tapasztalás, hogy a fizetésnélküli hivatalocska mellett is jobban megél az ember, ha egyedül marad, mint szűk hivatalban másodmagával. Szegény lánykák, ti ennek nem vagytok okai, mert hiszen ti nem vagytok követelők, s becsületes szegény ifjúval is örömetest keztefognátok és legfelebb csak azt igényelnétek a boldogítandó férjtől, hogy azt szerezzé meg számotokra, mire múlhatlanul szükségetek van se kivánságtokat néhány nyomorú ezer forintocskával évenként vajmi könnyen kielégíthetné! De a férfiak, a férfiak! ők azt hiszik, hogy nem lehet akkor néhány ezret költeni, midőn néhány száznak sincsenek birtokában és e botrányos tévhit miatt nektek ismét és ismét csak ülnötök kell a lány vásáron ...“

Ám ha nem is mindig, de legtöbbször zsák a foltját meglelte s a szende; krs lányból „szépasszony“ lett, aki a leányéveket mint a társadalmi nélkülözés éveit tekintette és most mér férje oldalán¹⁹ élvezni akarta a világot. Ez az élvezetvágy mindenesetre sok pénzbe került. Az akkor középosztálynak már megvolt az á tragikuma, hogy külsőségek kedvéért feláldozta jólétét, otthonát.

„Tekintsünk végig az egész roppant középosztályon — írja Nagy Ignác (Magyar Titkok III. 94.). — A fényűzés ezen osztály tagjai közt oly félelmes fokra emelkedék, hogy egészség és kényelem kellékeire fillér sem maradhat. Csak az utcán és nyilvános mulatóhelyeken jelenhessék meg. illő pompában

¹⁷ „A megélhetés bizonytalanságában és nehézségében — írja Csaplovics 1829-ben — nem mindenkinek volt bátorsága megházasodni. A házasságok száma évről-évre szemmel láthatólag csökkent és az emberek természetes szükségletüket mindenféle átlutakon igyekeztek kielégíteni. A szüzesség szép erénye is erősen szenvedett, holott erre az előző időkben nagy gond volt.“ Gemälde von Ungern I. 256. lap. — Szirmaynak már Csaplovics előtt sem volt jó véleménye a lányokról, akikről így énekel (Hungária in Parabolis, 65. 1.):

Amit a dinnyéről mondanak közzsóban,
Mostani szüzekre illik ez valóban.
Közülök felválni ötvenet is lehet,
Miglen egy igazra az ember szert tehet.

A Nemzeti Múzeum kéziratárában.

Külön fejezetet érdemelnének „a nők politikában.“ A Neue Croquis aus Ungarn (II. 90-94. l.)> sokat beszél az országgyűlési karzat nőközönségéről, a korteskedő nőkről stb.

ezen korlátolt jövedelmű osztály tagja s tekintélye és becsülete, mint hiszi, meg van mentve a bíráló világ szigorú szemei előtt; a nőkn selyem, bársony, arany csillog, míg szűk szállásaik kopár falai közt éhes gyermekek siránkoznak s maguk is csak legdurvább és alig elegendő eledellel tengetik testöket, gondolván, hogy ez nem átlátszó, valamint ajtaikon sem pillanthat be a világ ítélő szeme.“

De a város nemcsak a fényűzés dolgában volt tele kísértéssel. Az erkölcstelenség lépten-nyomon kidugta vigyorgó fejét. Kétségtelen, hogy a mai Budapest sokszorosan erkölcstelenebb, mint a biedermeier Budapest. Ellenben a mai óriási forgatagban nem látszik meg annyira a bűn, mint meglátszott ez egy aránylag kis városban,²⁰ amely az ország egy nagyrésze prostitúciójának gyűjtőhelye volt.

Színház és irodalom is hozzájárult ahhoz, hogy a fiatal asszony szeme kinyíljon. Természetesen nem a Nemzeti színház akkori műsorára gondolok, amely a leghazafiasabb volt, mint inkább a színházi életre, főképen a német színház körül történőkre. Az irodalom alatt meg épenséggel nem hazafias írónkat gondolom, hanem a külföldről válogatás nélkül beözönlő könyveket, nyomtatványokat. Itt említem meg, hogy még a XVIII. században a pesti könyvkiadás és könyvkereskedelem is két különböző vízben evezett. Az írók, akiket Kazinczy irányított, ideális hazafiságtól áthatottan azon voltak, hogy irodalmi színvonalon álló, a művelődést előmozdító könyvek jelenjenek meg, evvel szemben a könyvkiadók és könyvkereskedők csak a közönség ízlését nézték. Ha rajtuk állott volna, aligha jelentek volna meg a magyar irodalom büszkeségei. Ellenben annál szívesebben nyomtattak és terjesztettek selejtes regényeket, Pauler János Károly pesti könyvkereskedőnek pedig ugyancsak meggyűlt a baja, mert Bécsből olyan könyveket kapott terjesztésre, amelyekre a helytartótanács hamarosan rátette a kezét. Ilyenek voltak „Aja oder die heimliche Ehe“, továbbá „Frauenzimmer oder Priapischer Roman“.²¹ A címek elárulják tartalmukat.

A biedermeier Pesten is olvastak a nők sok mindent, amit nem kellett volna, s ami káros irányba hajtotta képzelőtehetségüket. Ha a legtöbb asszony családjának élt is, sokan akartak nagyvilági hölgyek lenni.

„A falusi leány szívét — írja Nagy Ignác (I. 217.) — egyetlen arckép tökéletesen betölti, míg a városi hölgyek nagyrészének szívét két és három-

²⁰ A szerelmi drámák nyugodtabb idegzetű eleinknél nem voltak gyakoriak, de hébe-hóba volt rájuk eset. A Pesti Hírlap 1841. évi;36. számában olvassuk pl., hogy K. kisasszony öngyilkos lett és aki miatt tettét elkövette, az az öngyilkosság napján lépett mással házasságra.

²¹ Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvnyomdászat és 'könyvkereskedelem a XVIII. században, Budapest, 1917. 43. lap.

Fentiekhez hozzáfűzöm a helytartó tanácsnak a fővárosi levéltárban talált 1782. július 8-án kelt rendeletét, amely szerint minthogy megállapítást nyert, hogy a véltelkdv félkeltése céljából sok könyvhöz a tárgyhoz nem tartozó képek készülnek s a könyvbe a tartalommal inkongruens tipographiai díszek tétetnek, sőt néha a metszetekhez illetlen szöveg készül, elrendeltetik, hogy a nyomdászok (és rézmetszők is mutassák be műveiket a cenzúranak.“ — Végül ide vág, hogy Jáger József Lajos pozsonyi kártya gyárost 1847-ben a helytartóság rendeletére azért vonták felelősségre, mert olyan hártýákat gyártott, amelyek nuditásokat és erkölcstelen jeleneteket ábrázolnak. Jáger beösmerte, hogy 12 tucat ilyen kártyát gyártott az országgyűlés tagjai részére. L. Tábori Kornél: Titkos rendőrség és kamarilla. Budapest 1921. 74. lap.

emeletes házakhoz hasonlíthatni, mikben sok a szoba, s minden szobában lakos, azontúl pedig fényes hintók a színben; sőt e mellett, ha még oly telinek látszik is a ház, mindig találtatik még helyecske egy pár szívesen látott vendég befogadására.“

A régi Pestnek semmi esetre sincs olyan változatos botrány-krónikája, mint más nagy városoknak, de azért itt is történt nem egy félrelépés, amikor nem egy családi boldogság ment tönkre, viszont azok, akiket, nem érintett,, humorizáltak rajta.

Gaál György Tudós Palóczában (II. 22.) olvassuk pl 1803-ból a következő esetet:

„A napokba egy asszony, mivel az urát féltette, estve, midőn a szobából kiment, utána mászott és a grádicsról leesvén, a lábát kitörte. De az ilyen; kázus csak az alsó sorsú embereken szokott megtörténni, mert a díszes háztársok már egymást úgy se féltik, azért is nem lesekednek egymás után. Mind a két rész szabadon teheti, amit akar.“

Vagy még régebről. A Magyar Kurír 1792. március 9-iki számábarr olvassuk ezt a Kolozsvárt február 16.-án,kelt báli jelentést, amely ha nem is Pestről szól, jellemző és mulatságos volta miatt megérdemli, hogy idenyomtassam:

„Noha a szemérmesség füleiben nem legszebben hangzó, mindazáltal egy igaz és a közönséges kitrombitálásra is méltó, következő történet esett itt nálunk a Farsang vége felé: Az újj esztendőben meg-házasodik, egy Sz. nevű Kontzallista, és feleségül vészen, egy már nem mindenekelőtt esméretlen meddő menyetkét, K. Aniskát. Haza érkeztén egy estre bizonyos expeditiójából ezen Úr, kényszerítették a maga Hamiskájától, hogy mennének Bálba, Emez el-lévén bádgyadva — nem megyek biz én sziívem, monda Feleségének,, mert az én bádgyadt tagjaim nyugalommat kivannak. Kéri vala Felesége, hogybottsáttaná el hát ötöt egyedül a Bálba. E meg-lehet szívem, mond a Férje — viseld magadat betsületesen. Ezzel az asszony Bálba mene, a férfi pedig, nyugalomra tévé tágjait. — De nem sokáig nyughatik — élvén az újj Házosok között gyakran meg-eső gyanú perrel, felkél, fel-öltözik álortzáson, s titkon utánna megy a Felperes a maga Allperesének, s kétszer 3-szor jól meg-tántzoltatván s kávéztatván, ki hívja a Bálból sétálni, 4 aranyokért el-üti rajta a port idegen ember képében; s ezzel a menyetskét a Bálházba vivén, el-tűnik s haza menvén, mintha nem is ő lett volna, előbbeni meg-csalt ágyába le fekszik. Haza megy a meny'etske is virrat felé, s a szokás szerint — no szívem, hát hogy nyugodott? — hát te hogy mulattad magadat? kérdezik egy mástól-Én rosszul nyugodtam, felel a férfi; mert azt álmodtam, hogy te egy idegen emberrel itt s itt 4 arannyért így s így cselekedtél. Az Allperes tagadván előbb a' dolgot, meg valja a Felperes, hogy az ő lett lengyen, ki az inpopulations Tabellát forgatta; azért a 4 arannyot is meg-találván az asszonynál, ezt tölle vissza vette, és keményen meg-vervén elhagyta — rossz csont az; illyen oldal borda!“

Mélyen nézett a pesti életbe Schönholz Frigyes,²² aki igen érdekes megfigyeléseket közöl.

²² Zehn Jahre in Ungam. II. 193. 1.

„Nem régebiben megtörtént Pestén, — írja — hogy egy katonának évek óta tiltott viszonya volt egy társaságbeli hölgygel, végre is azonban megunta ezeket a lovagi szolgálatokat, elhatározta, hogy törésre viszi a dolgot „imádottságával“, mielőtt azonban ezt megtenné, a feláldozott tömjénért néhány áldozati fillért szed el tőle. E célból egy szép napon kétségbeesett ábrázattal változott be a hölgynek, hogy 2000 forint miatt olyan zavarba jutott, hogy még állását is el kell veszítenie. Ha egy magyar nő szeret, vagy legalább is, ha rabja azoknak az érzéki képzeteknek, amelyeket együttesen szerelemnek — Ámornak, nem Erosnak — neveznek, akkor az ilyen forróvérű és viasszívű nőnek a belsejében egészen más folyamat megy végbe, mint az észak hideg, szemforgató kacérokodóiának. Bugyborékoló érzelmeknek vésza-viharja száguld hétmértőföldes csizmákkal az ilyen mérlegelésre be nem rendezett fejben és a szenvedély tetőpontján egy ugrással átesik az illendőség korlátján, holott egy mérsékeltőbb vérmérsékletű bűnöző nő előbb még biztonsági lajtorját és hágsókat állítana fel, hogy lehetőleg a külső illendőség megóvásáért menjen át ezen a vonalon. Ehhez hozzájárul férjes asszonyoknál az, hogy férjük elhanyagolja őket, úrhatnámmód viselkedik és ily módon a finomság és gálánság iránt igen érzékeny asszonyt egy cicisbeo karjába hajszolja és csak ritkán szánja rá magát a fáradságra, hogy enyhítő szerekkel tegye jóvá az okozott kárt. A magyar Beaumonde-nak botránykrónikáját főképpen ezek a körülmények töltik ki különféle olyan kiáltó tényekkel, amelyek másutt észrevétlenül zajlanak le. *Jó lehet erkölcsösség dolgában Magyarországon a középső és a magasabb osztályok egy arasszal sincsenek alatta a németeknek, pedig az éghajlat, a szabadabb életmód inkább csábítanak őket és több alkalmat nyújtanak.*“

„Ami már most ezt az előkelő viasszívű hölgyet illeti, annak első dolga volt, hogy szívé orvosának a kúra folytatásához szükséges eszközöket megteremtse és mihelyt férje elutazott a birtokára, sietett ki a budai hegyekben lévő szőlőjébe, hogy az ott pincébe rakott borából 2000 forintnyit árverés útján eladjon. Ám alig szerezte meg az első árverési napon ennek az összegnek a felét és alig adta át azt kedvesének, a férj váratlanul visszaérkezett kirándulásáról és természetesen amikor a szőlő mellett elhajtattott, nem kevésbé csodálkozott, hogy ott megszólalt a dobszó.“

Az asszony megfelelő megfenyítése természetesen nem maradt el, megpedig úgy, hogy a nyilvánosság is tudomást szerzett róla. Schönholz¹ azonban méltán felháborodik az illető csábító katonának — aligha volt magyar ember — viselkedésén, aki ezek után még kérkedett is evvel a kalandjával. „Vájjon csak Haman részére találták-e fel az akasztófát, kérdi, és nem az ilyen cicisbeo részére is?“

A történetnek azonban van még egy felvonása. E való történet ugyanis egy grófi asztalnál beszéd tárgya volt, hol is egy sváb földről ideszakadt zene-művész hangosan méltatlankodott a szóban forgó férfiszereplő viselkedésén. Ez aztán az illető tudomására jutott és természetesen provokáltatta a szegény művészt. Nem lehetett kitérni a kihívás elől. A művész felkészült a párbajra és zsebkendővel, papírfüzetekkel tömködté ki magát, hogy valamiképpen elfogja a biztosra vett halálhozó golyót. A színtéren becsukott szemmel húzta meg a ravaszt, amire azonban az összes résztvevők halálos kacajban törtek ki.

A pisztolyok ugyanis ádáz praktikával finom lúdpihével voltak megtöltve, amelyek havazásszerűen lepték be az eset hősének ruháját.

De ez még nem minden. A Pestre került művész is ki akarta használni az itt nyíló lehetőségeket és szerelmi kaland után nézett. Egész szakszerűen ment a dolog után és egy hotelpincér útján összeállította magának a jómódú tisztviselő lajstromát, amelyből kiválasztott valakit, akinek egyeiken leánya volt. Ez a fiatal szűz történetesen éppen a művész lakásával szemben lakott, sőt mi több, maga is érdeklődött már a művész iránt. Az események ilyképp rohamosan fejlődtek s a pesti társaság, amelyben a művész megfordult, a hotelpincér és a hisztériás hajlandóságú fiatal hölgy szobalánya révén minden részletről kimerítően értesült. Egész csomó pártolója akadt e szerelmi vonatkozásnak, sőt e jóakarók maguk írtak levelet egyfelől a szerelmes lovagnak, másfelől dulcineájának, aki végre is „kölcsonkönyvtári örületében“ azt követelte, hogy a művész szöktesse meg őt: Ez azonban kétélű fegyvernek látszott a művész előtt, aki attól félt, hogy ezen önhatalmú lépés esetén a szülők remélt anyagi pártfogása el fog maradni. E félelem nem is volt alaptalan, mert a tréfás pártfogóknak már megvolt a kész tervük, hogy a szöktetés sikere esetén rablóbanda alakjában megtámadják a szerelmeseket, a hölgyet vissza viszik szülei házába, a lovaggal pedig mulatságos, de minden esetre vaskos módon bánnak el.

A kaland vége az lett, hogy a fiatal hölgy összecsomagolta minden ékszerét, megtakarított pénzét, a legszükségesebb fehérneműt és a csomagot lovagjához törekedett juttatni, az azonban természetesen az összeesküvők kezébe került. A hölgy el is szökött hazulról, de hogy hogy nem, nem talált rá Rómeójára, hajnalig kénytelen volt az utcákon csavarogni és végre is dolgavégezetlen tért vissza hálószobáscájába, mit sem tudván, mi lett a sorsa értékes kis batyujának. A batyu végre is visszaérkezett, de a zenei Don-Quijote nélkül, akivel azonközben az összeesküvők amúgy magyarosan megértették, hogy ne járjon szerelmi, kalandon az esze.

A hivatal szobája régi időben is nem egyszer színtere volt az erkölcsatlenségnek. Kossuth 1841. évi Pesti Hírlapjában a fővárosi rovat szerkesztője Frankenburg Adolf volt, aki ezt a feladatát modernül, szókimondó kritikával végezte, ő maga mondja el, hogy a városi hatóság előkelői szép feleségeiket is elküldték hozzá, hogy tollát megvesztegessék.

Ugyancsak ő meséli el, hogy egy idős, vagyonos polgárnak szép felesége volt, akit férje agyongyötört féltékenységével, akibe egy városi főtisztviselő szeretett bele. Hogy hölgyéhez juthasson, a következő játékot rendezte el. Hivatali szobájába egyszerre csak egy megrendelt küldönc állított be avval a rémhírrrel, hogy X úr — a férj — megőrült és felesége, életét veszélyezteti. A tisztviselő két drabanttal rögtön a városi kórházba szállította a mitssem sejtő férjet, minek megtörténte után a tisztviselő X úr lakására sietett, hogy az előzményeket megvizsgálja és a szép asszonyt megvigasztalja. X úr másnapra kiszabadult, az illető főtisztviselő pedig a Pesti Hírlap szerkesztőségében, amely megírta az esetet, térdenállva könyörgött rektifikációért.²³⁾

23 Frankenburg Adolf Emlékiratok, Pest 1869. II. 128. I. A P. H. 1841. évi folyamában, amely Frankenburg szerint a neveket is közli, nem tudtam ráakadni az esetre.

Az egykorú szépirodalom is bő tárháza az idevágó erkölcstörténeti adatoknak.

Nagy Ignác (Magyar Titkok, II. 294. lap) bemutat egy olyan apát, aki saját leányát adja el. — Kúthy Lajos „Egy éj a fővárosban“ c. novellájában 1839-ből mond el egy történetet, melyben egy gazdag bankár nényétől vásárol meg egy szép leányt. A szöktetés azonban nem sikerül s a kéjenc a Rakpiacon életével fizet meg tervéért.

Jókai műveiből sok mozaik-szemet lehetne összeszedni, de ezt olvasóim maguk is elvégzik.

*

*

*

Ilyen volt a középosztály képe jó száz év előtt. A fővárosi lakosság egyéb kategóriáiról e szemle szerkesztőségének és olvasó közönségének engedelmével más alkalommal szívesen megszólalok.

Siklóssy László.